

Iets over de balts van de ransuil

Door Mennobart van Eerden

... „De felle noordooster jaagt zware dreigende wolkenmassa's over het vlakke land, striemende hagel- en natte sneeuwbuien doen het kale hout kermen...”, zo begint menig stuk proza als het over de maand februari gaat.

Maar zoals haast ieder jaar was deze natuurlyriek ook in februari 1971 van toepassing. Het was dan ook erg guur op de 10e van die maand toen ik op de Paddepoelsterweg aan de noordrand van Groningen de eerste baltsverschijnselen van de ransuil waarnam en wel een exemplaar dat aarzelend enige keren met de vleugels onder het lichaam klapte, niet meer dan vier keer en het was „eenmalig” voor die verdere avond, waarop de — bijna volle — maan scheen.

Vleugelklappen

Een kleine week daarna, n.l. op 16 februari was alles al veel duidelijker, het vleugelklappen hield veel langer aan en voor het eerst hoorde ik nu ook het „oe-oe-oe” geroep van het wijfje (zoals later bleek). Dit geroep is erg zacht maar doordringend, zwakker als het koeren van een houtduif. Nadat het wijfje het vleugelklappen had beëindigd en in een (willekeurige) loofboom was neergestreken werd het oe-oe geroep met een frequentie van iets meer dan één seconde aangeheven; duur plm. 1 minuut. Op diezelfde windstille maar maanloze avond hoorde ik een mannetje roepen; op papier kan het geluid nog het beste met „hèèè-hèèè” worden aangegeven. Het klonk enigszins klagend met een toonval erin, het eerste gedeelte n.l. iets hoger dan de rest. De frequentie was ongeveer 7 seconden terwijl het „hièè” bijna 1 seconde duurde. In vergelijking (bandopname) met 1970 van de roep van waarschijnlijk hetzelfde mannetje, bleek dat in laatstbedoeld jaar iets lager werd gestart zodat op papier dus meer een zwakke bergparabool wordt verkregen; deze roep bleef evenals dit jaar de hele baltsperiode constant.

Heeft het weer invloed op de balts?

Door een veelvuldig bezoeken van het Crematorium-Groningen op avonden met een zo gevarieerd mogelijk weertype heb ik getracht enig verband te leggen tussen het heersende weertype en de al of niet aanwezige baltsende uilen en/of de intensiteit van die balts.

Al gauw bleek dat dit uiterst moeilijk was; op het eerste gezicht zelfs helemaal geen regelmaat, zelfs leek de balts in die eerste weken totaal niet op hetgeen wij pas veel later waarnamen, mannetje en wijfje reageerden niet op elkaar: zij klapwiekte waar hij niet was en hij riep in willekeurige bomen zijn: „h(i)èè”. Deze ongecoördineerde uitingen van de ransuil gingen bij een zwaarbewolkt weertype zonder maan met een temperatuur van omstreeks 6° C iedere avond door tot 22 februari.

Onderbreking van de balts

Die dag was het gaan sneeuwen, fijne jachtsneeuw en blij met deze variant op het weer van de afgelopen weken ging ik „naar de uilen”. Die avond echter geen enkele baltsende uil waargenomen. Die hele verdere week ben ik trouw gaan kijken, vaak meerdere malen op één avond. Het weer verslechterde, voortdurend natte sneeuw en sterke temperatuurdaling tot $\pm 2^\circ$ C. Vaak door-en-door-koud kwam ik, al of niet bijgestaan door Koos Gasman, thuis om dan maar weer het „geen uilen” op te schrijven naast een symbolische vermelding met zwarte wolkjes en sterretjes, hoe slecht het weer wel geweest was die avond.

Na een telling overdag op 4 maart, toen ik 2 paartjes en 2 ongepaarde ex. vaststelde op het terrein van het Crematorium, begonnen de ransuilen eerst op 11 maart opnieuw met de balts.

Voortzetting van de balts.

Het mannetje, waar steeds sprake van is, nam toen voor het eerst plaats in een 6 m hoge grove den. Met nog zo'n vrijstaande boom aan de rand van de oprijlaan, dus met vrij zicht. In de boom een oud nest van zwarte kraai. Ononderbroken bleef hij toen zijn eerder beschreven roep uitstoten, de hele avond lang. In de buurt zat nu steeds een wijfje, maar haar steeds ongeveer 5 x herhaald „oe” maakte (zichtbaar) geen enkele indruk op het mannetje. Die avond op zo'n 200 meter afstand van het eerste mannetje nòg een ex. met een dergelijke roep. Ook bij dit mannetje maakte zich een wijfje kenbaar door haar geroep dat wel iets met die van het eerste ♀ verschilde. Dit paartje daarna nog éénmaal gezien n.l. op 9 april j.l. toen dit paar over de weilanden „buitelde”, terwijl het andere paartje in de omgeving van de grove den was. Later waarschijnlijk door dit paartje verjaagd van het crematoriumterrein en mogelijk uitgeweken naar het aangrenzende „Selwerderhof”, waar ook nog ransuilen broeden.

In maart actief

De hele maand maart baltsten de ransuilen verder „langs elkaar heen” tot op de avond van 26 maart j.l. Als vanouds zat het mannetje weer in zijn grove den-met-kraaienest te roepen. Het was half tien 's avonds toen hij wegvloog om in een andere boom, daar ± 50 m vandaan te gaan roepen. Echter niet meer dan 5 keer ($1/2$ min.). Dit ging zo enkele malen en telkens als het mannetje op de horst was teruggekeerd kwam er een wijfje klapwiekend om de nestboom vliegen. Het ♂ reageerde hierop door doffer, onderdrukker en korter maar sneller te gaan roepen. Als het wijfje het waagde dwars door de takken heen het nest te bereiken, hoorde ik wat schorre kreten waarna het wijfje wegvloog. Het roepen werd weer gewoon voortgezet en het ♂ reageerde totaal niet op spreken of geluiden door mij gemaakt al of niet met nabootsende bedoelingen. Alleen het klappen met de handpalmen tegen elkaar deed de uil sneller roepen, hij raakte hierdoor duidelijk geëmotioneerd. Ook later als hij doordat wij bij nadering hem het zwijgen oplegden en hij verder met geen mogelijkheid meer aan het roepen

was te krijgen zolang hij ons niet had zien of horen weggaan, kon alleen het vakkundig nabootsen van het vleugelklappen de uil weer aan het roepen krijgen. Het mannetje was gedurende deze tijd enorm waakzaam en er is heel wat sluipwerk voor nodig geweest om de uilen te kunnen zien baltsen.

Doodstil

Toen op 26 maart bij nadering 's avonds om 9 uur de uil plotseling ophield met roepen op een afstand van 35 m, ben ik gewoon doodstil blijven staan en toen na tien min. kwam het mannetje op mij toegevlogen in een soort klapwiekende vlucht (heel anders dan het ♀ en haast geen geluid bij het „klappen”) en ging op vier meter afstand in een berk zitten. Ik ben toen snel naar de eigenlijke horstboom gelopen en heb daar gewacht. Na nog eens vijf minuten kwam het ♂ eraan en het roepen begon opnieuw terwijl ik nu onder de horstboom stond wat me anders nooit gelukt zou zijn!!

Het beste ging het echter even na zonsondergang; de uilen waren dan nog niet actief en door gewoon af te wachten onder de boom had ik geen enkele moeite met de vogels. Zo ook op 29 maart: direkt na de eerste roep van het mannetje vliegt er een wijfje buiteland over een door bomen ingesloten grasveldje, ongeveer 30 meter van de horstboom verwijderd. Na een pauze van 5 min. steeds een wijfje klapwiekend rond de horstboom en omgeving. In enkele gevallen vliegt het mannetje er achteraan, al op niet klapwiekend en gaat in de buurt van het wijfje zitten in een loofboom(kaal). Soms komt het mannetje alleen terug, nooit klapwiekend, en hervat het roepen op de oude plaats. Soms strijkt het wijfje neer op het nest en begint te roepen; ik hoorde een soort „oe-oe” echter harder en scheller. Het ♂ komt dan binnen enkele ogenblikken terug en verjaagt het wijfje van het nest! Ook heb ik waargenomen dat wanneer het mannetje geen reactie vertoonde op een voorbijvliegend wijfje en dus doorbleef roepen, het wijfje dan bij de horstboom komt en plaats neemt op het nest; vreemd genoeg werd zij in deze gevallen nooit verjaagd (met schorre kreten

Ransuil in hulstboom

Foto F. van Daalen

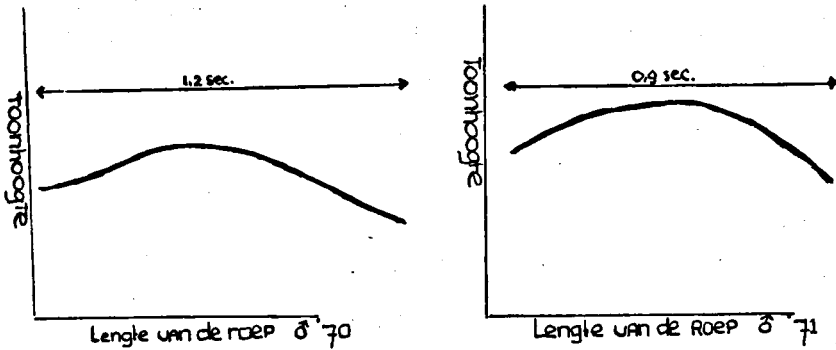
e.d.). Na enige minuten vloog zij dan echter toch altijd weg. Ook heb ik vastgesteld dat het mannetje alleen klapwiekt bij de achtervolging van het wijfje of bij onzekerheid (zie eerder). Het wijfje kan goed hard vleugelklappen en vliegt daarbij soms op 20 m hoogte! terwijl er nooit verder dan 150-200 m ver van het roepende mannetje geklapt wordt. Het meest riep het mannetje nog zittend vlak boven of op het nest ook echter, vooral bij wind, op een vrijstaande tak. Misschien voor de dan grotere draagwijdte van het geluid? Een reactie van het mannetje in deze tijd (eind maart) als er een vleugelklappend wijfje voorbijvloog was dat de houding meer horizontaal werd, evenals de eerder beschreven verandering van de roep. Op de volgende avonden werd opnieuw gebalst. De balts begon al terwijl het nog goed licht was, zon net onder.

De broedtijd

Door later terug te rekenen is komen vast te staan dat het eerste ei omstreeks 6 april gelegd moet zijn. Op de negende van die maand constateerde ik dat er 2 eieren in het nest lagen. De uilen vertoonden toen de volgende reacties. Bij de stam gekomen (in kreupelhout) begint het ♂ in de naastgelegen den met snavelkappen en een „hoehhoeh” geroep zacht maar doordringend met een frequentie van 3,5 seconde. Bij de minste aanraking van de nestboom vliegt het wijfje op; verder geen geluiden of aanvallen. Na mijn verwijdering en nadat ik me had verborgen, streek het ♂ in de naastgelegen den neer en begon met angstig „kewik-kewik” met de nadruk op „wik”, fluitend telkens in series van drie ook af en toe een „hièèè” maar heser en onbeheerster, dan op de baltsavonden. Het wijfje vliegt opgewonden vleugelklappend heen en weer tot 200 m buiten de nestboom. Dan vliegt het mannetje op de nestboom toe om daar ter hoogte van het nest met trillende vleugels als een kolibri te blijven staan. Het mannetje gaat als eerste weer op het nest, terwijl het wijfje: „oe-oe”, vlak in de buurt gaat zitten en het duurt nog wel een kwartier voordat het wijfje eindelijk weer op het nest zit. We zijn toen daarna niet meer bij het nest geweest en pas toen de jongen al vrij groot waren opnieuw bij de boom omhooggeklimmen. Toen echter geen enkel geluid. Nu bleek echter dat er 2 jongen in het nest lagen en niet zoals gewoon is 4-6. Het is de vraag maar of dit uitblijven van groter legsel te wijten is aan mijn éénmalige bezoek aan het nest (met 2 eieren) of dat het anders ook maar bij 2 gebleven zou zijn. Ook van andere ransuilnesten heb ik het aantal van 2 eieren gehoord. De jongen zijn op 5 juni j.l. uitgevlogen; van hen hoorde ik vreemd genoeg geen duidelijke geluiden.

Na het uitvliegen van de jongen

Het uilebroedseizoen leek afgesloten maar op 23 april namen wij opnieuw een roepend mannetje waar. De roep was echter geheel verschillend met die van het eerder genoemde mannetje. Het had wel iets weg van een blatend lam (die er naast in de wei stonden) vrij briesend verder wel dezelfde frequentie = 7 sec. Eerst in een heel schrale grove den later gewoon in

Schematische voorstelling van het verschil in baltsroep van één mannetje in twee jaar, naar K. Gasman.

loofhout (mei). Ook hier dezelfde baltsverschijnselen echter 2 wijfjes vleugelklappend over het weiland aan de rand van de stad! Als vlinders vlogen ze daar langzaam met zeer diepe vleugelslagen. Het mannetje riep in harmonie met de lammetjes!

De hele maand mei is dit doorgegaan maar deze uil was niet plaatsvast zoals het eerste mannetje. Wij hebben het nog geprobeerd met kunstnesten echter zonder resultaat. Door gebrek aan nestgelegenheid is het broeden waarschijnlijk overgegaan of het moest wel zijn dat ze op de grond gebroed hebben hetgeen mij onwaarschijnlijk lijkt. Het betrof hier een oud mannetje gezien de prachtige roestgele kleur van zijn verenkleed.

Invloed van het licht en temperatuur op de balts.

Om op het eerste onderwerp terug te komen; Het al of niet baltsen van de ransuil lijkt me wel onderhevig aan de weersgesteldheid. In het prille voorjaar (februari, maart) zijn de uilen waarschijnlijk temperatuurgevoelig zodat een plotselinge daling de balts kan remmen (22 februari - 11 maart). Windstilte en volle maan zijn dan belangrijke factoren om weer te gaan baltsen. Later in de tijd worden de uilen „nonchalanter” en vooral blijkt dit uit het roepen van het briesende mannetje op 23 april in windkracht 8 Z.O. Daar staat tegenover dat het toen aanmerkelijk warmer was, zo'n 14° C, dan in eerdere periodes. Vooral in april, de eigenlijke bruiloftsweken van de ransuil, is volgens mij de voornaamste factor het licht. De hevigste balts namen wij dan ook waar als het nog licht was. In het donker wilde er ook nog wel eens een wijfje vleugelklappen maar dat was een uitzondering (die geenszins de regel hoeft te bevestigen!). Zwaarbewolkte avonden zijn dan ook (door reflectie van het licht van de stad) betere baltsavonden dan onbewolkte.

Over het algemeen zal de balts dus vlak na zonsondergang aangevangen worden en al naar gelang de lichtsterkte verder in de loop van de avond worden voortgezet.

Het roepen van het mannetje in de eerste periode (zonder interesse van het wijfje) gaat in ieder geval door tot na middernacht.

Het is nu volop zomer; van de aanwezigheid van de ransuil valt niet veel te merken. Onwillekeurig denk je dan weer terug aan die koude maart-nacht, die je toen vaak genoeg verwenst hebt maar waarnaar ik nu te meer terugverlang. Een wijfje ransuil in „vlindervlucht” afstekend tegen het avondrood, is zo iets geweldigs dat je er haast lyrisch van zou worden . . .

• M. van Eerden, *Elzenlaan 36, Groningen*

Tweehonderd witkoppige staartmezen bij Baarn

In „De Korhaan”, jaargang 6, no. 1, jan. '72, pag. 23-24 schrijft Fr. Rijnja over een waargenomen troep witkoppige staartmezen van zeker tweehonderd stuks door hem en zijn broer L. F. Rijnja op 19 december 1971 op het landgoed „Groeneveld” bij Baarn. Zij maakten een afwijkend geluid namelijk „tsurr-tsur”. In hun gezelschap bevonden zich glanskoppen, kool-, pimpel-, zwarte- en kuifmezen. Na enige tijd verdween het gezelschap al „tsurrend” in westelijke richting. Op een grammofoonplaat van „Sveriges Radio” is dat afwijkende geluid ook te horen.

In nr. 2 van „De Korhaan”, pag. 10 schrijft prof. dr. K. H. Voous het volgende naar aanleiding van deze waarneming: „Op de waarneming van zo'n grote troep witkoppige staartmezen zoals beschreven door Fr. Rijnja hebben wij eigenlijk al jarenlang gewacht. Men kan dat nalezen in mijn kleine bijdrage aan de „feestbundel” voor de heer G. Bosch in „Vanellus” 21, 1968: „Over de herkomst van witkoppige staartmezen in Nederland”. De zaak komt hier op neer.

In Nederland broedt een zogenaamde „bastaardpopulatie” van enerzijds staartmezen met brede zwarte oogstrepen en anderzijds witkoppige staartmezen. Het zijn eigenlijk twee populatiestromingen afkomstig uit een gebied met streepkopjes (Zuidwest Europa) en een met witkopjes (Oost- en Noord Europa), die elkaar in Midden Europa, incl. Nederland, ontmoeten.

Het aantal zuivere witkopjes onder de Nederlandse broedvogels is betrekkelijk gering. Maar hun aanwezigheid maakt

het vrijwel onmogelijk om eventueel witkoppige invasie-staartmezen uit Noord- of Oost Europa, die naar Nederland zouden zijn afgedwaald, in het veld te herkennen. Met zekerheid werd de witkoppige Noord- of Oost Europese staartmees (*Aegithalos caudatus caudatus*) dan ook nog niet in Nederland vastgesteld. De commissie voor de Nederlandse Avifauna erkent terecht alleen maar de in koptekening broedpopulatie onder de naam *Aegithalos caudatus europaeus*. Doch men sla de volgende passage in het bovengenoemde artikeltje er eens op na: „Pas wanneer er duidelijke exemplaren van in handen zijn gekomen, of een invasie van witkopjes, kan de aanwezigheid van „echte” witkopstaartmezen in Nederland als bewezen worden beschouwd”.

En maakten wij in het najaar van 1971 niet een grote mezen-invasie uit Oost Europa mee? Gebroeders Rijnja, in ieder geval hartelijk gelukkigewent!

Andere invasievogels om gelijktijdig op te letten (waarnemingen goed documenteren) zijn bijv. de „noordelijke” grote bonte spechten (groot, witte onderzijde, dikke snavel); de „noordelijke” kleine bonte spechten (witte onderzijde, veel wit op bovenzijde); witborstige boomklevers; kortsnavelboomkruipers, grauwruggige kuifmezen; parelgrijze matkoppen; azuurmezen en Pleske's mezen (bastaarden van azuurmees en pimpelmees). Witkopstaartmezen uit Scandinavië of Oost Europa hebben stellig veel vaker Nederland in de winter bezocht, maar in ieder geval de laatste tien of twintig jaar zijn zij aan de aandacht van veldornithologen ontsnapt. Even buiten Amsterdam heb ik ook eens zo'n grote troep van uitsluitend witkopjes gezien, maar dat was lang voordat ik mijn waarnemingen goed gedocumenteerd kon doorgeven.”